

Ladislav Hrzal: Kritika soudobých sociologických a sociálně filosofických teorií

Praha, Svoboda 1973, 209 s.

Pro uplynulé období je v určitém smyslu charakteristická všeobecná snaha dojít na základě kritických analýz k poznání historických a teoretických zdrojů revizionistických koncepcí v našich společenských vědách, které předtím ve značné míře znehodnotily jejich poznávací a společenskou funkci. Výjimkou pochopitelně není ani sociologie už proto, že její konstituování jako marxistické disciplíny bylo u nás doprovázeno současným intenzivním přejímáním buržoazních stanovisek u části těch pracovníků, kteří se chtěli v sociologii „etablovat“ jako „vědeckí novátoři“.

Revizionismus v naší sociologii — ve větší míře než v jiných disciplínách — proto ukazoval poměrně zřetelně svou buržoazní provenienci; bylo méně našich „domácích“ zprostředkování a modifikací i méně možností „zpracovat“ původní vzory. Kritické studie k jednotlivým obsahovým a metodologickým otázkám buržoazní sociologie jsou proto v československé literatuře poměrně bohaté a řadu jich je možné nalézt právě v posledních ročnících *Sociologického časopisu*. Co však chybělo, byl právě pokus najít určitou kontinuitu historickou a teoretickou linii vývoje buržoazní sociologie jako určité identifikovatelné reflexe vývoje buržoazní společnosti, zahrnující jeho vnitřní i vnější rozpory i imanentní konflikt buržoazní sociologie s marxismem.

Pokusem o takovou syntetizující studii, chápající buržoazní sociologické koncepce jako výraz širšího proudu buržoazní explikace současného světa, je právě práce Ladislava Hrzala. Už členění práce napovídá, že autorem jde o pořízení hlavních teoretických a metodologických postulátů, které od Comta přes empirické sociology a strukturalisty se dále reprodukují např. u sociálních ideologů typu D. Bella a Z. Brzezinského. Přitom si nikterak neusnadňuje úkol, který sleduje, a roli marxistické kritiky buržoazních názorů vymezuje ve značně širší: „Každá buržoazní sociologická teorie žije z deformace nějaké, často i velmi důležité otázky současného společenského života... Současně s kritikou nepřátelských koncepcí musí marxisticko-leninská teorie řešit také problémy, které nastolili, ale chybně vysvětlili a zkomplikovali buržoazní ideologové“ (s. 14).

V takto pojaté koncepci je pochopitelně nezbytné zahrnout do okruhu zkoumání i ty fi-

losofické teorie, které se vyjadřují k dějinnému a společenskému vývoji i zdrojům jeho pohybu. V tomto smyslu jsou do analýzy zahrnuty i neomalthusiánské a neofreudistické koncepce a poměrně značná pozornost se věnuje Sartrovým názorům. Zejména Sartrův požadavek doplnit marxismus konkrétní antropologií je pro autora příležitostí vyložit marxistický, historikomaterialistický přístup k otázce zařazení člověka do sociální souvislosti. Konkrétní člověk a jeho reálné osvození jsou pochopitelně jen v souvislosti třídního boje, socialistické revoluce a výstavby komunistické společnosti. L. Hrzal ovšem též poukazuje na to, že v určitém období se „člověk... stal pro některé teoretiky... i praktiky politiky zanedbatelnou kapičkou v moři, cihlou ve výstavbě socialismu“ (s. 32). To však nemůže být argumentem pro to, aby marxismus byl „doplňován“ americkou sociologií, existencionalismem a psychoanalýzou. Na základě československých zkušeností právě dovozuje, že „integrování buržoazních poznatků do marxismu nemůže vést k tvůrčímu rozvoji marxismu-leninismu, ale právě naopak“ (s. 34).

Samostatnou kapitolu věnuje autor empirické sociologii. Při poukazu na snahu zachytit určitý výsek konkrétní skutečnosti kvantitativním zpracováním faktických údajů poukazuje L. Hrzal hlavně na filosofické předpoklady a důsledky tohoto způsobu výzkumu. Jeho teoretické zdroje vidí zejména v neopozitivismu, pragmatismu a v buržoazní sociální psychologii, které vysvětlují jeden z klíčových pojmů empirické sociologie — pojem faktů — pouze jevově, jako údaj o skutečnosti, jehož podstatná určení nelze vymezit. V rámci této koncepce pak pochopitelně je možné a většinou nutné za výraz faktické skutečnosti považovat souhrn mínění skupin a jednotlivců. Dochází tak k zvláštnímu převrácení vztahu subjektivního a objektivního: kvantifikované údaje o mínění lidí vystupují jako objektivní fakta, která vyjadřují subjektivní představy skryté pod nimi. I když se neztotožníme zcela se stanoviskem autora, že podobný přístup vede k solipsismu (s. 40), nepochybně tato idealistická interpretace vztahu společenského bytí a vědomí umožňuje zcela libovolně nakládat s údaji získanými empirickými výzkumy. (Připomeňme námátkou známé Lipsetovo vysvětlení příklonu dělnické třídy k „radikálním hnutím“ jako výraz „autoritářství nižších tříd“.)

V souvislosti s tím, že empirická sociologie rezignuje na poznání příčinných a zákonitých

souvislosti, že obecnější pojmy prostě prohlašuje za neověřitelné, a tedy irelevantní a v řadě případů se soustřeďuje pouze na rozpracování technik a metod výzkumu, umožňuje vědomým ideologům buržoazie dělat spekulativní závěry v zájmu obrany kapitalismu a se zřetelnou antikomunistickou tendencí. Další důsledek se týká sociologie samé: vznikají pochyby, zda lze vůbec společnost pojímat jako objekt výzkumu a zda sociologie má svůj předmět zkoumání, či zda existují jen dílčí sociologické disciplíny spjaté pouze společnou empirickou metodologií (s. 42, 43). Tato tendence vedoucí ke krizi empirické sociologie vyvolává snahu najít nějakou obecnou sociologickou teorii, schopnou střetnutí s marxismem-leninismem.

L. Hrzal se zabývá v této souvislosti zejména teoriemi sociální struktury a strukturálně funkcionálními teoriemi.

Základními pojmy, které v této souvislosti podrobuje analýze, jsou pojmy „skupina“, „mobilita“, „stratifikace“ a „moc“, které v buržoazních teoriích zaujímají při vysvětlování společenského pohybu klíčové postavení.

Kritické hodnocení zde dokazuje především neschopnost buržoazních sociologů vymezit tyto pojmy tak, aby vyjadřovaly podstatná určení vztahující se k dynamice společnosti a jejím vývojovým zákonitostem. Široký rozsah a chudý obsah těchto pojmů umožňuje sice subsumaci nejrůznějších jevů a jejich klasifikaci, nevysvětluje však skutečné místo klasifikovaných jevů ve společenském dění. Autor poukazuje na různá umělé konstruovaná kritéria, která podle jejich autorů určují zařazení jednotlivců do skupin či jimiž se měří mobilita individuí ve stratifikované společnosti (Lipset, Thery, Dahrendorf). Všem těmto sociologům je společné, že vycházejí sice z reálné zjiitelných stránek společenského zařazení individuí, ale nepostihují reálně toto zařazení samé. Buržoazní sociologové „jsou jednotni pouze v popírání skutečně vědeckého znaku pro dělení lidí — jejich vztahu k výrobním prostředkům“ (s. 51).

Analýza buržoazních stratifikačních teorií ukazuje na jejich shodné apologetické vyúsťení, i když např. Dahrendorfova „konfliktní“ teorie se vnějšně neshoduje se „stabilizační“ a konsensuální teorií Lipsetovou apod. V jejich podstatě je totiž vždy zakotvena hlavní myšlenka o schopnosti kapitalismu překonat vnitřní rozpory, která na druhé straně popírá v té či oné míře vývojové možnosti socialismu. V hlavách buržoazních sociologů je tak zrušen třídní antagonismus i protikladnost soustav.

Samostatná a poměrně široká pozornost je v Hrzalově práci věnována strukturálně funkcionální teorii a jmenovitě Parsonsovi. Reprodukují jeho tzv. funkcionální kategorie a funkční vzorce, pojetí hodnot a důraz, který klade na adaptační funkce sociálního systému i na význam stability systému. Ukazuje přitom na rigidnost celého Parsonsova teoretického systému, na jeho neschopnost sku-

tečně vysvětlit sociální změny, a tedy i pouhou deskriptivní výslednici zkoumání postaveného na této teoretické bázi (s. 64—75). I když by bylo možná užitečně všimnout si též vývojových oklik této teorie (jako odrazu deformovaného vývoje samé buržoazní společnosti), má kritické shrnutí základů této „velké teorie“ nepochybně svůj značný význam. Ukazuje ji mimo jiné jako inspirační zdroj pro revizionisticky orientované výzkumy a koncepce vzniklé v Československu v druhé polovině šedesátých let, a konec konců jako jejich teoretický vzor.

Navíc, sledujeme-li současné vývojové tendence v buržoazních společenských vědách, zjišťujeme rostoucí vliv strukturalismu v politické vědě i ve vědách o státu a právu, v psychologii, pedagogice a estetice i ve filosofii a historiografii. Právě možnost vyjmout kteroukoli část společenské reality jako samostatnou strukturu a zkoumat ji izolovaně jako souhrn formálních vazeb umožňuje vysvětlovat sociální jevy mimo konkrétně historický třídní kontext a současně jakoby vycházet vstříc všeobecné snaze po větší exaktnosti metod i poznatků. Přitom není pochyb, že v marxistické reinterpretaci je systémový přístup nutnou součástí poznávacích postupů.

Hrzalova práce dovádí kritickou analýzu buržoazních sociologických a sociálně filosofických teorií přes hodnocení teorií industriální společnosti (kap. IV) k analýze vztahů mezi buržoazní sociologií a soudobým revizionismem (kap. V). V závěru shrnuje hlavní znaky buržoazních teorií včetně jejich skrytější či otevřenější ideologické funkce.

Konfrontace teoretických postulátů Rostowa, Bella, Flechtheima, Brzezinského a dalších s marxisticko-leninským pojetím zde umožňuje vidět na poměrně malé ploše právě ideologickou shodnost a ideologicko-politickou instrumentálnost těchto navenek odlišných teorií.

Čtenáře nepochybně zaujme i analýza pokusů o revizionistickou konstrukci různých „modelů socialismu“ a zejména „československého modelu socialismu“ (132, 150 aj.). Zde se ukazuje právě průnik a vzájemné propojení revizionistických koncepcí z různých vědních disciplín do určitého abstraktního myšlenkového celku, který přináší jen několik všeobecných principů (např. pluralismus), ale nenachází žádná pozitivní a konkrétní řešení. Je to tedy v podstatě negativní explikace socialismu, doplněná několika vnějšně novými postuláty, které se leckdy — při hlubší analýze — ukáží jako postuláty dávno známé a převzaté z buržoazní teorie.

Práce L. Hrzala, zabírající značný okruh sociologické a sociálně filosofické tematiky, umožňuje správně obhlédnout a domýšlet řadu souvislostí, které musí mít na zřeteli každý pracovník v oblasti marxistické sociologie.

René Rohan